

Andrzej Klimczuk

Wiceprezes Zarządu

Fundacja Laboratorium Badań i Działań Społecznych „SocLab”

Przemysły kultury i kreatywne w regionie zróżnicowanym kulturowo. Bariery i wyzwania z perspektywy polityki regionalnej

Streszczenie

Celem opracowania jest przybliżenie analiz dotyczących dwóch wymiarów wykorzystania potencjału kultury województwa podlaskiego: zróżnicowania kulturowego oraz rozwoju przemysłów kultury i kreatywnych. Artykuł stanowi odpowiedź na spostrzeżenia z recenzji raportu końcowego projektu „Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim”. W pierwszej kolejności omówiono podstawowe pojęcia i uwarunkowania regionalne tych wymiarów wykorzystania potencjału kultury. Następnie przybliżono główne obserwacje, wnioski i rekomendacje pochodzące z wyników badań. Całość uzupełniono o dodatkowe spostrzeżenia i wskazówki dla podmiotów związanych z prowadzeniem polityki regionalnej.

Słowa kluczowe:

zróżnicowanie kulturowe; przemysły kultury i kreatywne; polityka regionalna; województwo podlaskie

Wprowadzenie

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie ogólnych wniosków w zakresie możliwości przełamywania barier w rozwoju przemysłów kreatywnych na poziomie regionalnym. Artykuł opiera się na głównych wnioskach i rekomendacjach płynących z projektu „Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim”. Został on zrealizowany w 2012 roku przez Teatr Dramatyczny im. Aleksandra Węgierki w Białymstoku oraz Fundację Laboratorium Badań i Działań

Spotecznych „SocLab” w ramach programu Obserwatorium Kultury prowadzonego przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Raport, poza wersją drukowaną, można znaleźć w wolnym dostępie w wersji elektronicznej na stronach internetowych obu instytucji.

Podstawowym celem omawianego projektu było dostarczenie pełnej, adekwatnej, rzetelnej i praktycznej wiedzy z zakresu partycypacji w kulturze, potrzeb kulturalnych oraz postrzegania kultury przez mieszkańców regionu. Jednocześnie drugim celem było ilościowo-jakościowe określenie wizerunku instytucji kulturalnych oraz ocena ich działalności artystycznej. W tym miejscu przybliżone zostaną jedynie wybrane obserwacje wynikające z pierwszego priorytetu projektu. Przeprowadzenie diagnozy obejmowało wykorzystanie szeregu metod i technik badawczych: analizy danych zastanych, zogniskowanych wywiadów grupowych, indywidualnych wywiadów pogłębionych, reprezentatywnego dla mieszkańców województwa podlaskiego w wieku 15-74 lat sondażu na podstawie wywiadów telefonicznych (CATI; Computer-Assisted Telephone Interview), badania uczestników kultury wysokiej poprzez wywiady kwestionariuszowe

(PAPI; Pen and Paper Interview) i wywiadów internetowych (CAWI; Computer-Aided Web Interview) oraz analiz statystycznych.

Zróżnicowanie kulturowe województwa podlaskiego

Punktem wyjścia jest tu spostrzeżenie A. Sadowskiego, recenzenta finalnego raportu z badań: „Z przeglądu danych statystycznych dotyczących uczestnictwa w kulturze, a także ofert kulturalnych z perspektywy prowadzonej regionalnej polityki kulturalnej szczególnie dwa uogólnienia godne są podkreślenia. Autorki wskazują w zasadzie na brak regionalnego przemysłu kultury oraz na fakt, że zróżnicowanie kulturowe mieszkańców nie przekłada się na programy działania”¹.

Mówiąc o zróżnicowaniu kulturowym województwa podlaskiego, mamy na uwadze fakt, iż północno-wschodnie pogranicze Polski stanowi najbardziej zróżnicowaną pod względem narodowym i etnicznym część kraju². Region ten cechuje zamieszkiwanie przez mniejszości i działalność instytucji właściwych dla poszczególnych grup przedstawicieli tychże mniejszości narodowych (Białorusini, Ukraińcy, Litwini, Rosjanie, Żydzi), etnicznych

1 A. Sadowski, *Recenzja wydawnicza pracy zbiorowej pt.: „Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim”*, 2012 (w dostępie Teatru Dramatycznego im. Aleksandra Węgierki i Fundacji SocLab), s. 2.

2 GUS, *Ludność według deklarowanej narodowości oraz województw w 2002 r.*, Komunikat GUS z 15.07.2008, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_nsp2002_tabl3.xls [odczyt z 8.01.2012].

(Tatarzy, Romowie), religijno-wyznaniowych (prawosławni, muzułmanie, protestanci, staroobrzędowcy), zbiorowości regionalnych (Białostoczczyzny, ziemi tomżyńskiej, Suwalszczyzny), zbiorowości wyróżnionych według kultury pochodzenia, przynależności historycznej (chłopska, postszlachecka, małomiasteczkowa) oraz migrantów.

W badaniu danych zastanych na potrzeby diagnozy zwrócono uwagę, iż wprawdzie kluczowe regionalne dokumenty strategiczne uwzględniają to zróżnicowanie, to jednak poza ogólnymi propozycjami nie wskazują na faktycznie realizowane lub planowane do realizacji projekty i działania, które stymulowałyby rozwój bądź wykorzystywały związane z tym wymiarem potencjały. Przykładowo „Program Rozwoju Kultury Województwa Podlaskiego do roku 2020” bardzo ogólnie ujmując to zagadnienie w celu strategicznym VII „Stwarzanie warunków do dialogu międzykulturowego, wspieranie inicjatyw mniejszości narodowych, etnicznych i wyznaniowych” oraz nawiązuje do niego w celach I „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” i V „Wzrost poziomu uczestnictwa w kulturze”³. Nowsza „Wojewódzka Strategia Polityki Społecznej na lata 2010-2018” przybliżyła tę tematykę już tylko w warstwie diagnostycznej, choć zakłada zgodność z misją „Strategii Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 roku”, która brzmi: „Województwo podlaskie regionem aktywnego i zrównoważonego rozwoju z wykorzystaniem walorów środowiska naturalnego, wielokulturowej tradycji i poto-

żenia przygranicznego”⁴. Wielokulturowość była też w 2009 roku motywem przewodnim projektu aplikacji stolicy województwa – miasta Białystok – w konkursie o tytuł Europejskiej Stolicy Kultury 2016. Propozycja została jednak odrzucona z uwagi na zbyt małe zaangażowanie mieszkańców i środowiska organizacji pozarządowych w budowę polityki kulturalnej.

Przeprowadzone badania potwierdzają, iż pobudzenie potencjału zróżnicowania kulturowego w regionie jest jednym z jego kluczowych wyzwań. Z przeprowadzonych wywiadów z ekspertami instytucji kultury wynika, iż zróżnicowanie kulturowe jest niewykorzystanym potencjałem intelektualnym i atutem promocyjnym regionu⁵. Wskazywano, że zróżnicowanie kulturowe jest wykorzystywane jedynie w formach bardzo skomercjalizowanych, nie związanych z kulturą wysoką. Jednocześnie występuje zamykanie się poszczególnych grup mniejszościowych we własnych kręgach, ograniczenie ich otwartości na współpracę zarówno między sobą, jak i z reprezentantami większości. Podkreślano też odpływ z regionu osób kreatywnych, które działają lub mogłyby działać w tym zakresie. Podczas gdy część ekspertów w przeprowadzonych poufnych wywiadach jakościowych podzielała pogląd, iż dążenie regionu do budowy społeczeństwa wielokulturowego jest realnie zachodzącym procesem, to część przedstawiała pogląd, iż koncepcja ta staje się pewnego rodzaju mitem z uwagi na zamknięcie grup mniejszościowych na

3 UMWP, *Program Rozwoju Kultury Województwa Podlaskiego do roku 2020*, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2008, s. 16-17, 21.

4 UMWP, *Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 roku*, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2006, s. 33; ROPS, *Wojewódzka Strategia Polityki Społecznej na lata 2010-2018*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Białymstoku, Białystok 2010, s. 106.

5 J. Poleszczuk i inni, *Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim*, Teatr Dramatyczny im. Aleksandra Węgierki, Fundacja SocLab, Białystok 2012, <http://www.soclab.org.pl/wp-content/uploads/2013/01/Diagnoza-partycypacji-w-kulturze-w-wojew%C3%B3dztwie-podlaskim.pdf> [odczyt z 8.01.2012], s. 50-51.

współpracę oraz brak zasadniczych różnic w promocji regionu poprzez wielokulturowość względem idei głoszonych przez władze i instytucje publiczne z innych województw. Można zatem zaryzykować twierdzenie, iż brakuje debaty publicznej wokół powyższych kwestii, która pozwoliłaby na wypracowanie wspólnych stanowisk i propozycji działań celem zmiany zastanego stanu.

Koncepcje przemysłów kultury i przemysłów kreatywnych

Przy analizie oferty kulturalnej z perspektywy regionalnej polityki kulturalnej zwrócono uwagę, iż koncepcje przemysłów kultury i przemysłów kreatywnych są w zasadzie nieobecne w dyskursie publicznym w województwie podlaskim⁶. Kontrastuje to z obserwowanymi na świecie trendami rozwojowymi oraz zaleceniami pochodzącymi z krajowych i europejskich dokumentów strategicznych. Współcześnie w krajach wysokorozwiniętych obserwuje się przejście od sektorów kultury do sektorów kreatywnych⁷. Jak zauważa A. Klasik, te pierwsze poza instytucjami publicznymi obejmują produkcję i dystrybucję dóbr i usług kulturalnych prowadzoną dla zysku firm i osób prywatnych. W przypadku sektorów kreatywnych regulami stają się zaś: traktowanie działalności kulturalnej jako specyficznego nakładu i wyniku, podkreślanie kreatywności rozumianej jako zdolność do stałego tworzenia nowych dóbr i usług, które mają wartość ekonomiczną, oraz różnicowanie form własności intelektualnej.

W projekcie „Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim” przyjęto szerokie rozumienie przemysłów kultury i kreatywnych z koncepcji C. Barkera⁸ dotyczącej współczesnych zadań ekonomicznych kultury. Teoria ta zakłada, iż przemysły te kształtują się w miastach oraz obejmują podmioty i instytucje, które poprzez m.in. przekazy medialne, sztukę, muzykę, reklamę i architekturę budują atrakcyjność miast, co przekłada się na wzrost zatrudnienia, przyciąganie inwestorów i przedstawicieli klasy kreatywnej.

Należy przy tym zaznaczyć, iż przez niektórych kluczowych badaczy ekonomii kultury, takich jak R. Towse, terminy „sektory kultury” i „przemysły kultury” oraz zwroty „sektory kreatywne” i „przemysły kreatywne” są stosowane wymiennie⁹. Według innych, jak np. D. Throsby, przemysły stanowią tylko część określonych sektorów gospodarki, przy czym pojęcia „sektory kultury” i „przemysły kultury” mają znaczenie węższe i dotyczą głównie tradycyjnych dziedzin sztuki i kultury oraz produktów i usług masowych, takich jak muzyka, gry wideo, filmy, książki i prasa, projektowanie mody, radio i telewizja¹⁰. Druga grupa pojęć – „sektory kreatywne” i „przemysły kreatywne” – ma wówczas znaczenie szersze, gdyż dodatkowo obejmują działalność kreatywną w ramach branży reklamowej, wzornictwa i architektury oraz sektorów pokrewnych, takich jak produkcja oprogramowania, edukacja, turystyka, elektronika użytkowa, telekomunikacja oraz wzornictwo przemysłowe. Co istotne,

6 J. Poleszczuk i inni, *Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim*, op. cit., s. 28-29.

7 A. Klasik, *Od sektora kultury do przemysłów kreatywnych*, [w:] A. Gwóźdź (red.), *Od przemysłów kultury do kreatywnej gospodarki*, NCK, Warszawa 2010, s. 50-51.

8 C. Barker, *Studia kulturowe. Teoria i praktyka*, Wyd. UJ, Kraków 2005, s. 415.

9 R. Towse, *Ekonomia kultury. Kompendium*, NCK, Warszawa 2010, s. 387-389.

10 Zob. D. Throsby, *Ekonomia i kultura*, NCK, Warszawa 2010, s. 103-105; tenże, *Ekonomika kultury i polityka kulturalna: co łączy te dziedziny?*, [w:] B. Jung (red.), *Ekonomia kultury. Od teorii do praktyki*, NCK, Warszawa 2011, s. 23-25; A. Klasik, *Od sektora kultury do przemysłów kreatywnych*, op. cit., s. 5051.

przemysły kreatywne stanowią najważniejsze obszary wzrostu we współczesnej globalnej gospodarce oraz generują wzrost i zatrudnienie w przemyśle zależnych, sprzyjają rewitalizacji przestrzeni, innowacjom i wzrostowi dochodów¹¹.

Choć w województwie podlaskim działalność gospodarczą i społeczno-kulturalną prowadzą podmioty reprezentujące przemysł kultury i kreatywne, to ich prorozwojowa rola nie stanowi raczej przedmiotu zainteresowania ani władz publicznych, ani mieszkańców. Jak zauważono w raporcie „Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego: sektor produkcji oprogramowania komputerowego”¹², w regionie brakuje badań nad: stanem przemysłu kreatywnego, jego udziałem w rozwoju społeczno-gospodarczym województwa, powiązaniach przedsięwzięć z sektora kultury, sektora kreatywnego i pokrewnych, współzależnych oraz koncepcją rozwoju takich przemysłów. Autorzy badania „Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim” podzielili ten pogląd.

Wybrane wnioski i rekomendacje z badań własnych

Przeprowadzona na potrzeby diagnozy partycypacji w kulturze w województwie podlaskim analiza danych zastanych oraz reprezentatywne badania opinii mieszkańców pozwalają twierdzić, iż życie kulturalne zarówno pod względem instytucji, jak i wykorzystania ich usług koncentruje się głównie w stolicy regionu. Białystok

jest centrum środków masowego przekazu, działalności wydawniczej, kin stałych, teatrów i instytucji muzycznych, księgozbiorów bibliotek naukowych i fachowych oraz najważniejszych wystaw i widowisk. Jednocześnie potencjał ten pozostaje uśpiony. W „Strategii Rozwoju Miasta Białystok na lata 2011-2020 plus” w łącznym obszarze kultury, sportu i turystyki w ramach priorytetu D.4. „Wspieranie przedsiębiorczości w sferze turystyki i działalności kulturalnej” jako jeden z kierunków działań wskazano D.4.1. „Stwarzanie warunków dla rozwoju przemysłów kultury w mieście”¹³. Podkreślono tu zasadność wzrostu przedsiębiorczości w sferze kultury oraz stymulowania utworzenia prywatnej agencji impresaryjnej, która wraz z miastem tworzyłaby prestiżowy projekt, wydarzenie kulturalne rozpoznawalne w skali kraju i na arenie międzynarodowej. Jednocześnie jednak w dokumencie brakuje wizji stworzenia spójnej strategii polityki kulturalnej i postuluje się opracowanie pięciu różnych programów obejmujących kolejno: (1) rozwój infrastruktury w sferze kultury, turystyki, sportu i rekreacji; (2) rozwój aktywności w sferze kultury, turystyki, sportu i rekreacji; (3) budowę przyszłolnych obiektów sportowych i rekreacyjnych; (4) współpracę miasta z organizacjami pozarządowymi w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego oraz (5) ochronę zabytków, dóbr kultury i dóbr kultury współczesnej.

Spośród głównych wniosków pochodzących z diagnozy należy podkreślić kilka istotnych barier dla rozwoju przemysłów kultury i kreatywnych¹⁴.

11 Zob. A. Klasik, op. cit., s. 52, 55-58; D. Throsby, *Ekonomia i kultura*, op. cit., s. 113-122; P. Kern, *Polityka kulturalna: nowe trendy w Europie*, [w:] B. Jung (red.), *Ekonomia kultury. Od teorii do praktyki*, NCK, Warszawa 2011, s. 55-69.

12 B. Pławgo i inni, *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego: sektor produkcji oprogramowania komputerowego*, Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku, Białystok 2011.

13 Urząd Miejski w Białymstoku, *Strategia Rozwoju Miasta Białegostoku na lata 2011-2020 plus*, Białystok 2010, s. 128.

14 J. Poleszczuk i inni, *Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim*, op. cit., s. 137-139.

Regionalna polityka kulturalna w niewystarczającym stopniu diagnozuje i wykorzystuje potencjał inicjatyw organizacji pozarządowych, parafii, grup nieformalnych oraz podmiotów komercyjnych. Niewielkie jest też zainteresowanie inicjatywami kulturalnymi w obszarze przedsiębiorczości i ekonomii społecznej. Istotną barierą jest wieloletnie postrzeganie województwa podlaskiego jako regionu peryferyjnego i jego niedoinwestowanie. Wiele grup mieszkańców jest też sporadycznymi użytkownikami oferty instytucji kultury. W kulturze nie uczestniczą głównie osoby po 60. roku życia, spoza Białegostoku, z przeciętną bądź słabą sytuacją gospodarstwa domowego, z wykształceniem podstawowym bądź zawodowym. Około 40% respondentów nie jest w stanie spontanicznie podać ani jednego wydarzenia kulturalnego, imprezy kulturalnej odbywającej się w województwie. Jednocześnie podstawową barierą uczestnictwa w kulturze jest nie tyle brak czasu i środków finansowych, ile nawyków, wartości i postaw mu sprzyjających, które pochodzą ze środowiska rodzinnego, pracy oraz edukacji formalnej i pozaformalnej.

W ramach projektu „Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim” zaproponowano szereg rozwiązań na rzecz zmiany przedstawionej sytuacji¹⁵. Podstawową rekomendacją jest usprawnienie komunikacji pomiędzy administracją samorządową i poszczególnymi instytucjami kultury – publicznymi, pozarządowymi i komercyjnymi – w zakresie organizowanych wydarzeń, co umożliwiłoby odbiorcom uczestnictwo w większej liczbie wydarzeń, a zarazem zwiększyłoby frekwencję w poszczególnych instytucjach. Należy także wzmocnić działania administracji na rzecz wykorzystania

lokalnych wydarzeń kulturalnych w budowie marki województwa podlaskiego. Niezbędne jest stworzenie i rozwój platformy debaty i współpracy reprezentantów organizacji publicznych, pozarządowych i komercyjnych w odniesieniu do wewnętrznej i zewnętrznej promocji regionu. Władze publiczne powinny dążyć do zmniejszenia dysproporcji z zakresu uczestnictwa w kulturze pomiędzy stolicą województwa a regionem poprzez tworzenie programów i projektów dotyczących budowy spójności społecznej. Zaleca się poprawę w zakresie prowadzenia badań i udostępniania ich wyników przez same instytucje kultury oraz zwiększenie jakości i ilości ich działań edukacyjnych celem przetamowania barier uczestnictwa w kulturze. Zasadne jest budowanie i promowanie partnerstw edukacyjnych i twórczych w zakresie kultury i wykorzystania nowych mediów ze szkołami wyższymi, środowiskiem akademickim oraz instytucjami otoczenia biznesu, jak np. inkubatory przedsiębiorczości i Białostocki Park Naukowo-Technologiczny. Instytucje kultury powinny wprowadzać rozwiązania z zakresu współzarządzania nimi wraz z ich użytkownikami, w odniesieniu do różnych projektów, ich organizacji i promocji. Mając na uwadze fakt, iż głównym źródłem pozyskiwania informacji o ofercie kulturalnej stał się w ostatnich latach internet, trzeba niezbędnie podejmować działania na rzecz zmniejszania skali zjawiska wykluczenia cyfrowego szczególnie w odniesieniu do osób po 45. roku życia.

¹⁵ *Ibidem*, s. 139-142.

Podsumowanie

Opracowanie miało na celu przybliżenie i łączne omówienie dwóch tematów uznanych za szczególnie istotne w świetle wyników projektu „Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim”. Były to znikomy rozwój przemysłów kultury i kreatywnych w regionie oraz jego zróżnicowanie kulturowe – oba tematy obejmują szczegółowe bariery i wyzwania wymagające interwencji publicznych, pozarządowych i komercyjnych podmiotów życia publicznego.

Jednym z kluczowych wyzwań regionu jest podjęcie prac diagnostycznych i programowych na rzecz budowy regionalnego modelu przemysłu kreatywnego uwzględniającego lokalne specjalizacje gospodarcze oraz powiązania z systemem innowacji¹⁶. Autorzy diagnozy zakładają, iż cel ten powinien być wdrażany poprzez stworzenie platformy współpracy międzysektorowej, wspólną diagnozę lokalnych zasobów kultury w kontekście

wspierania przedsiębiorczości, rozwoju regionalnego i społeczno-gospodarczego oraz stworzenie i wdrażanie programu budowy przemysłów kultury i kreatywnych. W proces ten powinny być zaangażowane władze regionalne, instytucje kultury, szkolnictwa wyższego, otoczenia biznesu oraz organizacje pozarządowe.

Inne płaszczyzny współpracy w omawianym kontekście mogą stanowić: (1) cykliczne, międzysektorowe zebrania ekspertów dotyczące promocji kultury; (2) wypracowanie systemu monitoringu efektywności działań promocyjnych, prowadzenie regularnych badań diagnostycznych i ewaluacyjnych; (3) sieciowanie instytucji kulturalnych oraz tworzenie wspólnych kalendarzy i ofert wydarzeń kulturalnych; (4) wspólne projekty zakorzenione w lokalnej historii, związane z miejscowym dziedzictwem i zabytkami oraz ukierunkowane na rozwiązywanie konkretnych problemów

¹⁶ *Ibidem*, s. 143-153.

mieszkańców; (5) stworzenie i realizacja wspólnych programów edukacyjnych oraz otwartych przestrzeni – interdyscyplinarnych instytucji kultury „medialab” ukierunkowanych na współpracę m.in. naukowców, artystów i informatyków; (6) wspólna budowa modelu „srebrnej gospodarki” w ramach polityki wobec osób starszych i starości z uwzględnieniem roli podmiotów przemysłów kultury i kreatywnych; (7) stworzenie międzyinstytucjonalnego systemu rabatowego, np. kupując bilet do filharmonii, otrzymuje się zniżki do teatru i muzeum; połączenie systemu z rozwiązaniami istniejącymi w instytucjach sportu i rekreacji oraz komercyjnymi programami lojalnościowymi; (8) podjęcie projektów współpracy instytucji kultury z mediami lokalnymi zgodnie z koncepcją społecznej odpowiedzialności biznesu i marketingu wspólnej sprawy.

Summary

The aim of this paper is closer analyzes of two dimensions of Podlaskie Voivodship culture potential: cultural diversity as well as development of cultural and creative industries. The article is a response to the findings of “Diagnosis of participation in culture in Podlaskie” final report review. This article first describes the basic concepts and regional conditions of cultural potential dimensions. Then brought closer the main observations, conclusions and recommendations derived from research results. Whole essay was supplemented with additional insights and guidance for those involved in conducting of regional policy.

Keywords:

cultural diversity; culture and creative industries; regional policy; Podlaskie Voivodship

Bibliografia

1. Barker C., *Studia kulturowe. Teoria i praktyka*, Wyd. UJ, Kraków 2005.
2. GUS, *Ludność według deklarowanej narodowości oraz województw w 2002 r.*, Komunikat GUS z 15.07.2008, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_nsp2002_tabl3.xls [odczyt z 8.01.2012].
3. Kern P., *Polityka kulturalna: nowe trendy w Europie*, [w:] B. Jung (red.), *Ekonomia kultury. Od teorii do praktyki*, NCK, Warszawa 2011.
4. Klasik A., *Od sektora kultury do przemysłów kreatywnych*, [w:] A. Gwóźdź (red.), *Od przemysłów kultury do kreatywnej gospodarki*, NCK, Warszawa 2010.
5. Plawgo B., Grabska A., Klimczuk-Kochańska M., Klimczuk A., Kierkło J., Żynel-Etel J., *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego: sektor produkcji oprogramowania komputerowego*, Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku, Białystok 2011.
6. Poleszczuk J., Sztop-Rutkowska K., Kiszkiel Ł., Klimczuk A., Mejsak R.J., Winięcka K., *Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim*, Teatr Dramatyczny im. Aleksandra Węgięriki, Fundacja SocLab, Białystok 2012, 187 s., <http://www.soclab.org.pl/wp-content/uploads/2013/01/Diagnoza-partycypacji-w-kulturze-w-wojew%C3%B3dztwie-podlaskim.pdf> [odczyt z 8.01.2012].
7. ROPS, *Wojewódzka Strategia Polityki Społecznej na lata 2010-2018*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Białymstoku, Białystok 2010.
8. Sadowski A., *Recenzja wydawnicza pracy zbiorowej pt.: „Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim”*, 2012 [w dostępie Teatru Dramatycznego im. Aleksandra Węgięriki i Fundacji SocLab].
9. Throsby D., *Ekonomia i kultura*, NCK, Warszawa 2010.
10. Throsby D., *Ekonomika kultury i polityka kulturalna: co łączy te dziedziny?*, [w:] B. Jung (red.), *Ekonomia kultury. Od teorii do praktyki*, NCK, Warszawa 2011.
11. Towse R., *Ekonomia kultury. Kompendium*, NCK, Warszawa 2011.
12. UMWP, *Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 roku*, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2006.
13. UMWP, *Program Rozwoju Kultury Województwa Podlaskiego do roku 2020*, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2008.
14. Urząd Miejski w Białymstoku, *Strategia Rozwoju Miasta Białegostoku na lata 2011-2020 plus*, Białystok 2010.
15. Urząd Miejski w Białymstoku, Fundacja M.I.A.S.T.O. Białystok, *Sztuka Współistnienia. Wniosek aplikacyjny o tytuł Europejskiej Stolicy Kultury – Białystok 2016*, Białystok 2010.